

İslam Hukuku ve Siyasî Adalet İlişkisine Betimsel Bir Bakış

A Descriptive Perspective on the Relationship between Islamic Law

Sema ÇAKIR

Diyabet İşleri Başkanlığı, Din Hizmetleri Uzmanı, İstanbul/Türkiye
Directorate of Religious Affairs, Religious Services Specialist, İstanbul/Turkey
sema.cakir@diyanet.gov.tr

ORCID ID: 0000-0002-1875-6450

DOI: 10.47425/marifetname.915499

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 13 Nisam /April 2021

Kabul Tarihi | Accepted: 13 Mayıs /May 2021

Yayın Tarihi | Published: 30 Haziran /June 2021

Atıf | Cite as

Çakır, Sema. “İslam Hukuku ve Siyasî Adalet İlişkisine Betimsel Bir Bakış”
[A Descriptive Perspective on the Relationship between Islamic Law]. Marifetname. 8/1
(Haziran/2021), s. 205-224.

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
This article, has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright ©

Published by Siirt University Faculty of Divinity. Siirt/Turkey.

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/marifetname>

mail: sifdergisi@gmail.com

İslam Hukuku ve Siyasî Adalet İlişkisine Betimsel Bir Bakış

Öz: Siyaset kavramı, öteden beri sosyo/politik pratiklerde adalet; devlet, hukuk ve din kavramlarıyla yakından ilişkilendirilmiştir. Adalet kavramının dinî, ahlaki, hukukî, siyasî, fikrî ve insânî değerler bazında gerçekleştiriliyor olması üst/içkin bir gücü gerekli kılmış ve bu haseple siyasî otoritenin elzemliği gündeme gelmiştir. Her devletin kendine has siyasî meşruiyet telakkisi vardır. İslam'da devlet ve siyaset anlayışının ana hatları adalet, hakkaniyet, şûra ve ehliyet/liyakât olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda idare erkinin siyasî düzlemdeki adaleti/itidali taziminde, Din/İslam Hukuku açısından önemli olan şey, adaletin tahakkuktur. Bu açıdan İslamiyet, adaletin en adilâne formda vücut bulması için üst bir bakış ile normatif bir rehberlik yapar. Çalışmamızda modern öncesi ve modern dünyada İslam Hukuku'nun siyasî bir sistem öngörüp öngörmediği ve din-siyaset-adalet arasında nasıl bir ilişki kurulması gerektiği, buna mukabil siyasî adalet söylemi etrafında teşekkül eden literatür ve dinamikler betimsel olarak ele alınacaktır. Bu makalede güdülen amaç, insanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren yoğun tartışmalara konu olan din, adalet ve siyaset kavramlarının dinamiklerini ve hangi referanslarla savunulduğunu görmektir. Evvela Batı düşünce dünyasındaki siyaset ve adalet algısı ardından da bu kavramların İslam dünyasındaki karşılığı, başat isimler üzerinden incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Din, Siyaset, Adalet, Devlet, Siyaset-i Şer'iyye

A Descriptive Perspective on the Relationship between Islamic Law and Political Justice

Abstract: In socio-political traditions throughout history, the idea of politics has been closely associated with the ideas of justice, power, and religion. The fact that the concept of justice is realized based on religious, ethical, legal, political, intellectual, and human ideals necessitated the presence of an upper/in-nate authority. This research explores views on whether Islamic Law involves a political system in the pre-modern and modern eras, as well as what kind of relationship should be established between religion, politics, and justice. To that end, the related literature and dynamics that have shaped the debate of political justice will be discussed in depth. The purpose of this article is to evaluate the dynamics of the conceptions of religion, justice, and politics, which have been the subject of heated debate since the dawn of human civilization, and to explore and to investigate the sources on which they have depended. Based on the literature left by leading scholars of the field, the article also reflects on the nature of politics and justice in both Western and Islamic thought.

Keywords: Islamic law, politics, justice, state, al-Siyasa al-Shar'iyya

Giriş

Mülkün temeli addedilen ve içinde yaşanan coğrafyanın sosyolojik ve dinsel kodlarını ihtiva eden adalet kavramı, insan tarafından ve insana dair sahada inşâ edilmektedir. Bu inşâda dinî, ahlakî, hukukî, siyasî, fikrî ve bilim insanî değerlerin gerçekleştiriliyor olması adalet mefhumunun üst/içkin bir güçle ilişkilendirilmesini gerekli kılar. İşte bu noktada siyasî otoritenin elzemliği gündeme gelir.

Temel olarak bireyi muhatap alan, toplumsal mesajlarında ve anlam haritalarında bireyin sorumluluğunu ön planda tutan Kur'an ve Sünnette, siyasetin neliğine ve keyfiyetine dair üst normlar haricinde bir atıfta bulunulmuş değildir. Bununla birlikte siyaset kavramı, İslamî literatürde ve politik pratikte çoğu zaman adalet, devlet ve din kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir. İlimler sınıflandırmasında "akliyyât" içinde konumlandırılan siyaset, devleti yönetme biçimi ve sanatıdır. Diğer taraftan devlet de adaleti sağlayan ve dağıtan bir organizasyondur. Bu bağlamda gerek din ve devlet ilişkisi gerekse dinin devlet yönetimindeki etkisi ve belirleyiciliği her zaman önemli bir tartışma konusu olmuştur. Klasik doktrine göre, bir İslam devletinde din işleri ile dünya işlerini birbirinden ayrı düşünmek, dinî olmayan bir hukuk ve idare anlayışına yer vermek mümkün değildir. Devlet işlerinde, dine yer verilmesi İslam hukuku hükümlerinin uygulanması açısından da son derece önemlidir. Nitekim dinî hükümlerin pek çoğunun doğru yorumlanması ve tatbik sahası bulması buna bağlıdır. Uygulama buldukça fıkıh da gelişecektir. Bir diğer ifade ile toplumsal gelişmeler ve değişimler karşısında statik bir anlayışa sahip olmak, fıkıhın çözüm üretmemesi anlamına gelecektir. Tarihî ve sosyolojik gerçekler de teori-pratik birlikteliğinin önemini teyid etmektedir. Nitekim İslam hukukunun ruhunda, içinde uygulandığı toplumun hayat şartlarına bağlı, canlı bir uzviyeti vardır.

Antik Yunan'dan günümüze kadar siyasî adalet söylemi etrafında geniş bir literatür oluşmuş ve birçok tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Batı düşüncesinden farklı olarak İslam düşüncesinde adalet mefhumu daha metafizik anlamlar içerir. Genel olarak hukuk, şeffaflığı ve sorumluluğu öngörürken; İslam, bireyin kendine/özüne ve Yararıya karşı hesap verebilmesini esas alır. Bu hususa dikkat çekmek üzere hukuk filozofları, adaletin

sübjektif yönleri olduğunu belirtirler. İnsanın mutlak âdil olamayacağından ve mutlak âdilin ancak Allah olabileceğinden bahsederler.¹

Müslümanların tarihsel/siyasal birikiminin mahsulü olan ve *es-siyasetü's şer'iyye ve el-abkâmüs-sultâniyye* gibi kavramlarla ifade edilen siyaset teorisine göre İslamiyet ile siyaset arasında bir bağ kurulduğu görülmektedir. Bununla birlikte bu teorinin doğrudan doğruya İslam'ın bir gereği ve sonucu mu yoksa tarihî tecrübenin ürünü mü olduğu tartışmaya açıktır. İslamiyet evrensel bir din olduğu için herhangi bir siyasi rejim dayatmaz veya öngörmez. Zira din açısından önemli olan adaletin gerçekleşmesidir ki bu noktada İslamiyet üst bir bakış ile değer esaslı bir rehberlik yapar.² Tarihî süreçte mefhûm-u mezkûra (siyaset) rehberlikten ziyade anlamlar izafe edilmesiyle birtakım mevzular gündeme gelmiştir. İslam üzerinden siyaset icrâ edilmesi yani İslam'ın ideolojik bir düzleme çekilerek siyasal bir düzen olarak algılanması sorunsalı dolayısıyla İslam dünyasındaki siyasal iktidarların din ölçekli meşruiyet arayışlarından mütevellit, din-siyaset-adalet mefhumları genelde iç içe girmiştir ve her biri kendi mevziini tahkim etmiştir.³

Gerek modern öncesi gerekse modern dünyada İslâm hukukunun siyasî bir sistem öngörüp öngörmediği, eğer öngörüyorsa bu sistemin nasıl olması gerektiği meyanından ortaya atılan sorulara; siyasî, fikhî ve adlî yönlerden cevaplar verilmeye çalışılmıştır. Din-siyaset-adalet arasında nasıl bir ilişki kurulması gerektiği, dinin kamusal alanda nasıl bir rol üstleneceğine dair tartışmalar hep canlı kalmıştır.

Bu makalede güdülen amaç, insanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren yoğun tartışmalara konu olan din, adalet ve siyaset kavramlarının dinamiklerini ve hangi referanslarla savunulduğunu tespit etmektir. Bu çalışmamızda, evvela Batı düşünce dünyasının başat isimleri Aristoteles, John Rawls ve Robert Nozick örneğiyle siyaset ve adalet algısına ve bu bağlamda Batı siyaset düşüncesinin üzerinde durduğu siyaset, yönetici, siyasal sistem, düzen, adalet ve devlet gibi kavramlara ardında da bu kavramların

¹ Bardakoğlu, Ali, *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*, (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017), 45.

² Bardakoğlu, *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*, 24.

³ Bardakoğlu, *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*, 23.

İslam düşüncesindeki karşılığına velev ki İslam düşüncesinde nasıl anlaşılıp kullanıldığına, dayandığı temeller ve beslendiği kaynakların neler olduğuna odaklanacağız.

Doğu ve Batı dünyasında adalet ve siyaset tasavvurunu incelediğimiz bu araştırmamızda, betimleyici metot kullanılmıştır.

1. Batı Düşünce Dünyasında Siyasi Adalet: Aristoteles, John Rawls ve Robert Nozik Örneği

Antik Yunan'dan günümüze gelinceye kadar, insanların niteliksel açıdan insanların eşit olup olmaması temelinde iki farklı adalet anlayışı ortaya çıkmıştır. Platon ve Aristoteles'e göre adalet yöneticide bilgelik, askerde cesaret, üreticide ölçülülük ve her şeyin yerli yerinde olması şeklinde özetlenebilecek dört ana erdemden bahsedilebilir.⁴

Aristoteles, adalet mefhumunu zıddıyla birlikte tanımlamayı daha uygun görür. Ona göre; "Yasalara uymamak, onu kendi çıkarlarına göre kullanmak ve dolayısıyla bu şekilde bir eşitsizlik yaratmak adaletsizlik; yasalara uygun davranmak ve eşitliği bozmamak ise adalettir." Aristoteles'in adalet kavramına dair görüşü; niceliksel olarak, bireysel, kamusal ve hukuksaldır.⁵

Antik Yunan'da etik bir erdem olarak kabul edilen adalet kavramı, 17. ve 18. yüzyıllarda, Batı felsefesinde Machiavelli, Hobbes, Locke, Rousseau, Smith, Montesquieu, Voltaire gibi filozoflarca siyasi ve hukuksal bir kavram haline dönüşmüştür.

John Rawls'ın siyaset teorisinde, her şeyin temeli adalet olduğu için siyasi ve ictimâî kararların adalet ilkelerine dayandırılması gerekir.⁶ Nitekim Rawls'a göre adaletin konusu, toplumsal işbirliği ile alakalı bölüşüm ve dağıtım safhalarını içerir.⁷

Nozik ise adalet anlayışını özgürlük ve haklar üzerine kurarken; bireyin özgürlük ve haklarına hiçbir gücün müdahale edemeyeceğini; "adaletin kişisel kazanımların haklılığıyla ilgili bir mesele ve hak etme teorisi" oldu-

⁴ Aristoteles, *Politika*, trc. Furkan Akderin, (İstanbul: Say Yayınları, İstanbul, 2013), 101.

⁵ Arslan Topakkaya, "Aristoteles'te Adalet Kavramı," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/6 (2009), 629-633.

⁶ John Rawls, *Bir Adalet Teorisi*, (İstanbul: Phoenix Yayınları, 2017), 3-4.

⁷ John Rawls, *Bir Adalet Teorisi*, 7.

ğunu vurgular. Nozik, “adalet anlayışının bireylerin hukuk kuralları önünde eşit algılanması ve bireylerin hak ettiklerini elde etmesi gerekliliği”ni ifade eder.⁸ Hülasa Antik Yunan’dan günümüze değin adalet fikri oldukça önemli bir etkiye sahip olmuştur.

2. İslam Hukuku’nda Siyasî Adalet

“Fıkıh” (İslam Hukuku)’nda “siyaset” ve “adalet” kavramları, İslam siyaset düşüncesinin kavramsal temellerinden sayılmaktadır. “Hukuk” genel olarak, birey-toplum-devlet ilişkisinde nasıl davranılacağını belirleyen kurallar bütününü ifade etmektedir. Gazzali, devletin korunmasının ve düzenin sağlanmasının ancak hukukla (fıkıh) gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir. Fıkıh ve siyaset ilişkisinden hareketle Fârâbi’ye göre, *“Fıkıh, siyasetin içerdiği küllîlerin cüz’leri olan şeyleri içine aldığı için siyaset ilminin (‘ilmül medeni) bir parçasıdır ve ameli felsefeye dahildir. Dinde bulunan nazari şeylerde ise fıkıh, nazari felsefenin içerdiği küllîlerin cüz’lerini ya da bunların benzetimlerini (misâlât) içermesi sebebiyle nazari bir ilimdir.”*⁹

Ayrıca “siyasî adalet” tamlamasının muhtevasını daha iyi anlayabilmek için öncelikle “siyaset” ve “adalet” sözcüklerini açıklamak faydalı olacaktır. “S-Y-S” kökünden üretilen “siyaset” sözcüğünün lügatte at terbiyesi, atçılık, eğitmek, ıslah, terbiye gibi anlamları vardır. Daha sonraları ise vâli ve hâkim olmak anlamında kullanılmaya başlandığı için vâli ve hâkime, seyis adı zafede edilmiştir.¹⁰

Önceleri lügavi anlamı çerçevesinde kullanılan “siyase” kelimesinin terimleşme ve teorik forma sokulma sürecinin Ferrâ (ö.1055), Mâverdi (ö.1058), Teymiyye (ö.1225), Karâfi (ö.1285) ve Cevziyye (ö.1350) ile tamamlandığı söylenebilir.¹¹ Genellikle biat, vekâlet, velâ, yemin gibi kavram-

⁸ Ali Osman Gündoğan, “Hak ve Adâlet”, *Hukuk Felsefesi ve Sosyoloji Arşivi, Muğla Üniversitesi, “Felsefe Günleri” (9-12 Ekim 2003) Adâlet Sempozyumu Bildirileri*, (Haz. Hayrettin ÖKÇESİZ), (İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2005), 86.

⁹ Fatih Toktaş, “Farabi’nin Kitâbü’l-Mille Adlı Eserinin Takdim ve Çevirisi”, *Divan*, 1, (2002), 264.

¹⁰ Adnan Koşum, “İslam Hukukunda Siyaseti Şer'iyye Kavramı”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 16/3, (2003), 350-358.

¹¹ H. Yunus Apaydın, “Siyaset-i Şer'iyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37/299-304.

lar ekseninde değinilen siyaset kavramı, klasik fıkıh literatüründe müstakil bir başlık olarak ele alınmamıştır.

“Adalet” ise davranış ve hükümde doğru olmak, hakkıyla hüküm vermek, eşit olmak, gibi mânalara gelen bir masdar-isimdir. Kur’an-ı Kerim’de ve hadislerde adalet, çoğunlukla hakkaniyet, dürüstlük, tarafsızlık, denklik gibi anlamlarda kullanılmış olup, istikrarlı bir doğruluk ve ahlâk kanununa itaatle gerçekleşen ruhî denge ve ahlâkî kemaldır.¹²

İfrat ve tefritten uzak olmak anlamına gelen itidal, adalet kavramının esasını teşkil etmektedir.¹³ Bu çerçevede adalet, hukuk uygulamasında toplum için maslahat odaklı sonucun gerçekleştirilmesi ve hukukun ulaşmaya çalıştığı ideal yeri belirleme anlamında iki şekilde kullanılmaktadır.¹⁴ Adalet, hakkı sahibine tevdi etmektir¹⁵ ki hak adaletin, olmazsa olmazıdır.¹⁶ Ayrıca fakihler bu bağlamda adaletin vücûdiyeti için yöneticilerin politika ve icraatlarının takip edilerek sorgulanmasına ve yeri geldiğinde revize edilmelerine de vurgu yapmıştır.¹⁷

Nası Aslan, yönetim/idare erkinin siyasi düzlemde adalet-itidal birlik-teliğini şöyle vurgulamaktadır: “Ahlaklı şekilde ve toplumsal düzenle uyum içerisinde yaşamayı temin maksadıyla kanunlar koyulurken adâlet de daima gözetilmelidir ki adalet ve itidal ikilisi, etimolojik ve kavramsal bazda ayrılaşmış olsun.”¹⁸

Fârâbî’ye (ö.950) göre şehrin yöneticisi adaleti ve adil kimseleri sevmelidir ve şehir halkına adil davranmalı, haksızlıklara karşı koyabilmelidir.¹⁹

¹² Mustafa Çağrıcı, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 341.

¹³ Asım Cüneyd Köksal, “Osmanlılarda Adalet Kavramı, Osmanlı’da İlm-i Fıkıh: Âlimler, Eserler ve Meseleler”, *İSAR, 24-25 Aralık 2016 Uluslararası Bilimsel Toplantılarda Sunulan Tebliğ*, 342.

¹⁴ Anıl Çeçen, “Hukuk’ta Norm ve Adâlet”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1-4/32 (1975), 6

¹⁵ H. B. Çantay, *Kur’an-ı Kerim ve Meali Kerim*, 1984, 499.

¹⁶ A. Osman Gündoğan, “Hak ve Adâlet”, *Hukuk Felsefesi ve Sosyoloji Arşivi, Muğla Üniversitesi, “Felsefe Günleri”* (9-12), 82.

¹⁷ Hızır Murat Köse, “Siyaset”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37/294-299.

¹⁸ Nası Aslan, “Adalet Medeniyeti Üzerine”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 28, (2016), 14.

¹⁹ Fârâbî, *İdeal Devlet*, (Konya: Vadi Yayınları, 2010), 120-130.

Yönetim/kanun koyma seçkinlik, bilgi, bilgelik ve aydınlanma işidir ve yönetici olacak kişi doğal olarak seçilmiştir.²⁰ Kanunların ilk amacı mutluluğun inşâsıdır ve bu amaçla bağlantılı olarak adaleti tesis etmektir. Nitekim adalet, şehir halkının her birinin hak ettiği ölçüde pay sahibi olmasını ve haksızlık yapan kişinin hak ettiği ölçüde cezalandırılmasını sağlamaktadır.²¹ Kısacası, Fârâbî'nin adalet hakkındaki görüşleri genel manada sosyal adaleti kapsamaktadır.²²

Mâverdi'ye göre itidal diye nitelendirilen her şey adalettir.²³ Siyasî açıdan ise adalet, baskı ve zulmün zıddıdır. Ülfet ve itaate sevk eden ve ülkenin imarını sağlayan adalet refahın artmasını sağlar. Mâverdi'ye göre adalet aynı zamanda bireysel bir mahiyete de sahiptir. Buna göre insanın gerek kendisi, gerekse başkaları ile ilgili olarak adaleti sağlama sorumluluğu vardır. Güzele yönlendirip, çirkin şeylerden uzaklaştırmayı kendine şiar edinen²⁴ insanın nefsiyle ilgili adalet mallarda, sözlerde, eylemlerde tezahür eder.²⁵ Başkasına yönelik adalet ise üç şekilde gerçekleşir. Bunlardan ilki kişinin kendisinden altta bulunanlara adaletidir; ikincisi yöneticinin halka gösterdiği adalettir; üçüncüsü ise kişinin arkadaşlarına gösterdiği adalettir.²⁶

Yine Mâverdi'ye göre siyasî erkin icraatlarını meşru kılan unsurların başında bu icraatların adalet esasına dayalı olarak gerçekleştirilmesi gelmektedir. Adalet, devlet icraatlarından başlanarak fertten millete teşmil edilen bir ilke olmalıdır. Nitekim devlet yapısında ve adalet anlayışında “hukuk” oldukça belirleyici bir fonksiyona sahiptir.²⁷ Bunun yanı sıra, bireysel ve toplumsal ilişkilere doğru genişleyen bir devlet mekanizması addedilen adaletin gerçekleştirilmesinde kadıların tayininde liyakate riayet edilmesinin ve yargı sürecinin gecikmeden tamamlanmasının önemini vurgulayan²⁸

²⁰ Fârâbî, *İdeal Devlet*, 20-30

²¹ Fârâbî, *Fusulü'l-Medenî*, trc. Hanifi Özcan, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1987), 53-54.

²² Fârâbî, *İdeal Devlet*, 20-30.

²³ Mâverdi, *el-Abkâmüs-sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-diniyye*, haz. Ahmed Câd (Kahire: Dârü'l-hadis, 2006), 144.

²⁴ Mâverdi, *Edebü'd-Dünya ve'd-Din*, 141.

²⁵ Mâverdi, *Kavaninü'l-Vüzerâ*, 51 -54.

²⁶ Mâverdi, *Edebü'd-Dünya ve'd-Din*, 142-143.

²⁷ Mâverdi, *el-Abkâmüs-Sultaniyye*, 6, 31, 53, 62, 131.

²⁸ Mâverdi, *el-Abkâmüs-Sultaniyye*, 75.

Mâverdi, bütün bunların yöneticinin toplumdaki kargaşayı engelleme ve asayişi, barışı ve adaleti sağlama şeklinde ifade edilen aslî görevinin gereği olduğunu belirtir.

Siyasete dair telakkilerini teorik-pratik/kat'iyât-zanniyât açılımıyla temellendiren Gazâlî (ö.1111) ve Cüveynî'ye²⁹ (ö.1283) göre ise, siyasetin kurucu ilkeleri kat'iyât kapsamına giren bazı teorik esaslara dayanır. Bu ilkelerin pratik yaşamdaki mahsulleri ise zanniyât alanına dahildir. Zaman içinde oluşan kültürel yapılar, değişken toplumsal değer ve içtihadı dayalı normlar bu alanda değerlendirilebilir.³⁰

Aksarâyî'ye (ö.1539) gelirsek, o da diğer pek çok fukaha³¹ gibi yöneticinin elzemliği mes'elesini ele almış ve bütün ümmetin idarecisi olarak tek bir yöneticinin bulunması gerektiğini savunmuştur.³² Mâverdi, Ferrâ, Cüveynî ve İbn Cemâa (ö.1366) da bu görüştedir.³³ Aksarâyî'ye göre, ümerâ ve ulemânın misyonunda tezahür eden siyaset etme tasarrufu öncelikli olarak ulemaya aittir. Ümerâya düşen ise ulemâya itaat etmektir. Bu çerçevede Aksarâyî'ye göre din (ulemânın talim ettiği) ile dünya (ümerânın tatbik ettiği) arasında bir ayrılığın bulunması mevzu bahis değildir. İslam'ın gerektiği gibi yaşanabilmesi ve âlemin bekâsı için halife şarttır ve dahi o da zâhir

²⁹ Cüveynî'nin İslam hukukunda siyaset telakkisini ele aldığı ve dört bölümden oluşan el- Fikrî's-siyâsiinde'l-İmâm el-Cüveynî (İmam Cüveynî'nin Siyaset Düşüncesi) adlı kitabında yaşadığı dönem, siyaset düşüncesinin temel özellikleri ve kaynakları birinci bölümde (s. 17-74); devlet başkanlığına dair düşünceleri ikinci bölümde (s. 75-258), devlet başkanının dini ve dünyevi vazifeleri üçüncü bölümde (s. 259-319), siyasi-mali fikirleri son bölümde (s. 321-355) ele alınmıştır. Kitabın sonuç kısmında ise (s. 356-364) çalışma boyunca ulaşılan neticeler özetlenmektedir.

³⁰ Cüveynî, el-Gıyasü'l-ümem fi'l'tiyasi'z-zulem, nşr. Abdülazim ed-Dib, el-Mektebatü'l-kübra,1981, 62-71.

³¹ Mâverdi, el-Ahkâmü's-sultâniyye [ve'l-vilâyâtü'ddiniyye], haz. Ahmed Câd (Kahire: Dârü'l-hadis, 2006), 15-16; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, el-Ahkâmü's-sultâniyye, haz. Mahmûd Hasan (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1994, 23; İmâmü'l'Haremeyn el-Cüveynî, el-Gıyâsi: Gıyâsü'l-ümem, 22- 23, 85; Takıyyüddin İbn Teymiyye, Şerhu's-siyâseti's-şer'iyye fi islâhî'r-râi ve'r-raiyye haz. ve şerh Muhammed b. Sâlih elÜseymin (Kahire: Dâru İbn Heysem, 2005, s. 337; Bedreddin İbn Cemâa, Adl'e Boyun Eğmek: Ehl-i İslâm'ın Yönetimi İçin Hükümler, çev. Özgür Kavak (İstanbul: Klasik, 2010,9, s. 33-34.

³² Özgür Kavak, "Dünya ve Din Siyaseti": Said b. İsmail el-Aksarâyî'nin Siyaset İlmihalinde Hilâfet", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 32, (2014), 74.

³³ Kavak, "Dünya ve Din Siyaseti": Said b. İsmail el-Aksarâyî'nin Siyaset İlmihalinde Hilâfet",77.; Mâverdi, el-Ahkâmü's-sultâniyye, 30.; (Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, el-Ahkâmü's-sultâniyye, 30.; (Cüveynî, el-Gıyâsi, 172-173; İbn Cemâa, Adl'e Boyun Eğmek, 36-37.

ve kudretli, hür, bâliğ, akli başında bir Müslüman erkek olmasının yanında pratik yaşamdaki siyaseti yürütmesine yarayacak tedbir, şecaat ve şehâmet sahibi ve âlim, takvâ ve vera sahibi, hayırda yarışan, basiretli olmalıdır.³⁴

İslam siyaset ve adalet düşüncesine katkı yapanlardan biri de İbn Teymiyye'dir. Nitekim İbn Teymiyye siyaset, idarî-malî hukuk, kamu hukuku ve ceza hukuku alanlarındaki telakkilerini eserlerinde teferruatlı olarak işlemiştir. Bir yöneticinin varlığına duyulan ihtiyacı sadece dini nasslarla temellendirmekle yetinmeyen İbn Teymiyye bazı aklî yorumlarda bulunmuştur. Ona göre, kuralsızlık ve itaatsizlik sadece Müslümanlar için değil bütün insanlar ve toplumlar için anarşi ve kargaşa sebebidir. Bu nedenle izahların sadece naklî delillere dayandırılmaması gerekir. Nitekim gayr-i İslamî inançları benimseyen fakat adaleti önceleyen toplumdaki barış, huzur ve istikrar oranı, İslam inancına mensup olduğu halde adaleti öteleyen toplumlara nazaran daha yüksek olabilmektedir. İbn Teymiyye'nin de vurguladığı gibi Allah ancak adil fert ve toplumları korur, kollar ve gözetir. Çünkü dünyanın yürümesi için esas şart adalettir.³⁵ Zulmün sonucu perişanlık; adaletin sonucu iyiliktir.³⁶

İbn Teymiyye'ye göre otoritenin amacı hak ve adaletin tesisi için ümmeti şeriat üzere yönetmektir.³⁷ Bu yönetim biçiminin Kitap (şeriat), demir (güç) olmak üzere iki ayağı vardır. Kitap adaletin ikamesi için rehberdir, Kitaptan ayrılan eğrileşirse onu demirle düzeltmelidir. İdarecilerin, idare edilenlere adaletle hükmetmesi, idare edilenlerin de idarecilerine itaati şarttır.³⁸

Siyaset-i Şer'iyye literatürüne büyük katkılar sunan Mâverdi, Ferrâ ve Cüveynî'nin oluşturduğu Ahkâmü's-sultâniyye kitapları etrafındaki gelenek içerisinde zikredilen Ahkâm'ı ile İbn Teymiyye'nin Siyasetü'ş-şer'iyyesi arasında İslam siyasi telakkisine dair ortak noktalar bulunan ve yoğun olarak

³⁴ Kavak, "Dünya ve Din Siyaseti": Saîd b. İsmail el-Aksarâyî'nin Siyaset İlmihalinde Hilâfet", 91.

³⁵ İbn Teymiyye, el-Hisbe fi'l-İslâm, Vazifetü'l-hükümeti'l-İslâmiyye, tahkik. Ali b. Nafi eş- Şuhûd, Beyrut, 2007, Dârü'l- Kütübi'l-İlmiyye, 178.

³⁶ İbn Teymiyye, el-Hisbe 178.179.

³⁷ İbn Teymiyye, el-Hisbe, 178-183.

³⁸ İbn Teymiyye, es-Siyasetü'ş-şer'iyye fi Islahi'r-Rai ve'r-Raiyye, 1983, Beyrut, Dârü'lAfaki'l-Ceide, 24.

yönetme/kanun koyma/uygulamaya dair konuları ele alan İbn Cemaa'ya gelirse;

Âdil bir yöneticinin tayini vacip olmakla birlikte, yöneticiler ve yönetilenlerin karşılıklı olarak birbirleri üzerinde hakları vardır. Yönetilenler yöneticilere karşı itaatkâr, samimi, yardımcı, koruyucu olmalı ve dinin dokunulmazlarını korumalıdır.³⁹ Yöneticilerin yönetilenlere karşı sorumlulukları arasında ise İslam'ın sancağını muhafaza, yargı ve idare işlerini yürütme, adaleti tevzî ve cihad farzını ifa etmek gibi vazifeler vardır. İbn Cemaa'ya göre *“İtaat hususunda yöneticinin Allah karşısındaki vaziyeti ne ise, yönetilenlerin de yönetici karşısındaki vaziyeti odur. Öyle ki, yöneticide onu fâsık kılan bir durum görülse dahi sırf bu nedenle o kişi yöneticilikten azledilemez.”*⁴⁰

Hülâsa, siyasî adalet söylemi etrafında oluşmuş literatürü incelediğimizde; fakihlerin “siyasî düşünce” hususunu ele aldıkları eserlerinde genellikle idâre erkinin karşılaştığı hukukî sorunlara dair bilgilendirme amacı güttüklerini ve yöneticilere fikhî meselelerde doğru yolu göstermek amacıyla nasihat tarzında cümleler kurduklarını görüyoruz. Yukarıda teferruatlandırdığımız üzere; Mâverdi, eserini, “devlet işlerini yürütenler için bu ‘El-Ahkâmü’s- Sultaniye’⁴¹ en uygun olan bir eserdir” diye tanıtmış ve “yönetimle ilgili hükümlerin tümünü içine aldığı” için “insanların siyasetle, idâri işlerle meşgul olmasına rağmen bu hükümlerden uzaklaşmalarını ve yüz çevirmelerini” önlediğini belirtmiştir.⁴² İbn Teymiyye, Siyasetü’ş-şer’iyye adlı eserini, “işleri üstlenenlere öğüt için hazırlamış, rai ve raiyyenin (yöneten ve yönetilenin) uzak duramayacağı, ilahî siyaset ve onun peygambere mahsus temsili ile ilgili ilkelerden söz eden bir kitapçık” olarak tanıtmıştır.⁴³

³⁹ Osman Safa Bursalı, *Bedreddin İbn Cemaa Adl'e Boyun Eğmek: Ehl-i İslam'ın Yönetimi İçin Hükümler*, çev. Özgür Kavak, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2010), 174; Divan, 2011/1, s.174-176; Bedrüddin İbn Cemaa, *Müstenedü'l-ecnâd fi âlâti'l cihad* (thk. Üsâme Nâsır en-Nakşibendî, Bağdat: Vizâretü's-sekâfe ve'l-ilâm, 1983), 40.

⁴⁰ Osman Safa Bursalı, *Bedreddin İbn Cemaa Adl'e Boyun Eğmek*, 174; Divan, 2011/1, s.174-176; Bedrüddin İbn Cemaa, *Müstenedü'l-ecnâd fi âlâti'l-cihad* (thk. Üsâme Nâsır en-Nakşibendî, Bağdat: Vizâretü's-sekâfe ve'l-ilâm, 1983), 54-56.

⁴¹ Mehmet Erkal, *‘Ahkâmü’s-Sultâniyye’*, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları,1988), I/555-556.

⁴² Mâverdi, *Ahkâmü’s-Sultaniye*, 26.

⁴³ İbn Teymiyye, *Siyaset: es Siyasetü’ş-şer’iyye*, Türkçesi: Vecdi Akyüz, 2.bs., (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999), 29.

Ebu Yusuf, Kitabü'l Haraç adlı eserinde, reayadan zulmü kaldırmak ve halkın işlerini düzeltmek isteyen halifenin iradesiyle haraç, öşür, sadaka ve cizyelerin toplanması ile ilgili meseleleri ele aldığı ifade etmiştir.⁴⁴

3. Osmanlı'da Siyaset ve Adalet İlişkisi

Fârâbi, Mâverdi, Cüveynî, Gazâlî, İbni Teymiyye ve İbni Cemâa gibi şahsiyetlerin siyaset-adalet bağlamında ortaya koymuş oldukları yaklaşımlardan sonra Osmanlı adalet ve siyaset geleneğine göz atacağız. Adalet mefhumu Osmanlı devlet teşkilatı içerisinde merkezî öneme sahip bir kavramdır. Meşruiyetini şeriata ve geleneğe dayandıran Osmanlı Devleti idaresinin *Daire-i Adliye*'de yürütülmesini esas kabul etmiştir. Yedi kıtayı aşan oldukça geniş bir coğrafyada, sürekli artan nüfusuyla birlikte jeopolitik konumundan ve çok uluslu oluşundan da mütevellit ortaya çıkan değişikliklere ve dönüşümlere rağmen, altı asır sürdürdüğü hükümrânlık müddetince adaleti temel alarak, siyasi hayatını yürütmüştür.⁴⁵

Osmanlı devlet anlayışında siyasi ve adli işleyiş esasları, adâlet daire-i formülasyonu ile düzenlenmiştir.⁴⁶ Yusuf Has Hacib (ö.1070), mezkûr formülasyonu şöyle özetlemiştir: "Ülkenin bekâsı için, çok sayıda askere; askeri beslemek için ise çok miktarda servete ihtiyaç vardır. Bu serveti elde etmek için ise halkın zengin olması elzemdir. Halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse dördü de kalır. Dördü birden ihmal edilirse devlet çözülmeye yüz tutar."⁴⁷

Osmanlı devlet anlayışında hükümrânlığın manevi ve hakiki mâliki Allah'tır. Yöneticiler, halkını mutlak hükümdarın hükmü ile kanuna ve adalete uygun şekilde yönetmekle mükelleftir.⁴⁸ Sosyal bakımdan "tebaanın

⁴⁴ Ebu Yusuf, *Kitabü'l-Haraç*, trc. Ali Özek, 2.bs., (İstanbul: Hisar Yayınları, 1973), 27.

⁴⁵ Bedri Gencer, "Son Osmanlı Düşüncesinde Adalet", *Muhafazakar Düşünce*, 4/15 (Kış 2008): 129; Fahri Unan, "Osmanlı İdare Felsefesinde Adâlet", *Halil İnalçık, (Edit) Adalet Kitabı*, (Ankara: Kadim Yayınları, 2012), 105-121.

⁴⁶ Norman Iktowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmi Gelenek*, trc. İsmet Özel, (İstanbul: Şûle Yayınları, 1997), 132; İlker Kömbe, "Dünya Düzeninin Temelleri: Adalet Dairesi Literatürüne Giriş", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 18/35 (2013/2), 141.

⁴⁷ Halil İnalçık, "Türk Tarihinde Türe ve Yasa Geleneği", *Doğu Batı Dergisi*, 4/13 (Kış 2000/2001):163.

⁴⁸ Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet Hukuk Adalet*, (İstanbul: Eren Yayınları, 2000), .7.

refahı” anlamına gelen adalet, ülkenin düzenini sağlamaktadır.⁴⁹ Bu bağlamda adalet kavramı, haklar ve sorumluluklar kapsamında bir yandan da istikrarı ifade etmektedir.⁵⁰

Kınalızâde Ali Efendi (ö.1572) üç maddede “şer’-i ilâhi, hâkim-i insânî ve dinar-ı mizânî” olarak özetlediği adâlet dairesi formülasyonunu şöyle açmaktadır:

1. Dünyanın düzeni ve kurtuluşu adaletle mümkündür.
2. Dünya bahçedir, duvarı ise devlettir.
3. Devletin nizamı ancak Allah’ın kanunlarıyla olur.
4. Allah kanunu ise ancak saltanat ile korunur.
5. Devletin sükûnu/suhuleti ve bekası ancak ordu ile sağlanır.
6. Ordunun idâmesi maddiyat ile mümkündür.
7. Maddiyatın temini ise halk tarafından gerçekleştirilir.
8. Halkı adaletiyle ancak cihan padişahı yönetir.”⁵¹

Kınalızâde, Hadid Suresi’nin 25. ayetini de bu bağlamda tefsir etmektedir. Ayetteki “kitap” kelimesiyle ilâhi hükümlere, “mizân” adaletin elzemliğine, “hadid” ifadesiyle de âdil idare erkine işaret edildiğini söylemektedir.⁵²

Siyasî erkin başı olan Osmanlı sultanları adaletin tevziine gayret ederken; şer’i hukuka muğayir davranmamaya gayret göstermişlerdir. Nitekim bu duruma ilk örfî vergi olan pazar vergisi örneği verilebilir. Osman Gazi’nin (ö.1326) “Allah’ın emri değil” diye bu vergiye (bac vergisi) karşı çıkması fakat daha sonra bu uygulamada şer’an herhangi bir mahzur olmadığını fehmederek uygulamayı kabul ettiği vâkidir. Nitekim şer’î ve örfî hukuk genelde bir arada zikredilmektedir. Bu durum şer’î ve örfî hukukun uyum içinde yürütülmesi konusunda özel bir gayret olduğunu göstermektedir. Yine Kemalpaşazâde (ö.1536) de bir fetvasında “şer’an caiz değildir ve hem men’ olunmuştur cânib-i sultandan” ifadelerini kullanmıştır ki bu cümle esasen şer’î hukukla örfî hukukun uyumunu göstermektedir. Bunlara

⁴⁹ Bedri Gencer, “Son Osmanlı Düşüncesinde Adalet”, *Mubafazakâr Düşünce*, 4/15 (Kış 2008): 124.

⁵⁰ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, trc. Ömer Laçiner, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 28-29.

⁵¹ Harun Han Şirvani, *İslamda Siyasi Düşünce ve İdâre*, trc.. Kemal Kuşçu, (İstanbul: İrfan Yayınları, İstanbul 1965), 106.

⁵² Kınalızâde Ali Efendi, *Ablâk, Ablâk-ı Alâ’i*, Haz. Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser, byy., ty., 138.

rağmen örfî hukuk esaslarının her durumda tam manasıyla şer'î hukuka uygun olduğunu söylemek de güçtür. Bilakis bazen bu esasların şer'î esaslara aykırı şekilde işletildiği ve siyasî-sosyal şartların etkisiyle örfî cezaların İslam hukukunun tasvip etmeyeceği şekilde arttırıldığı da vâkidir. Burada vurgulanması gereken husus, yürütme ve yargı erkinin hâkimiyet alanlarının genişletilmesine dair yaptıkları uygulamalardır.⁵³

Diğer Osmanlı aydınları gibi Ahmet Cevdet Paşa'nın (ö.1895) düşüncesinde de adalet, merkezdedir. Ahmet Cevdet Paşa (ö.1895) devletin temel işlevinin “adalet dağıtmak (ihkâk-ı hukûk-ı 'ibâd)” olduğunu belirtmektedir.⁵⁴ “Yargıtay”ın ilk şekli olan Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin başkanlığına getirilen Cevdet Paşa, Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye Nizamnâmesi'ni bizzat kendisi kaleme almıştır. Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye Nizamnâmesi, hâkimlerin azledilemeyeceği hükmünü getirmesinden velev ki asırlarca yürürlükte olan “belirli sürelerle hâkim tayini” uygulamasına aykırılığundan mütevellit oldukça önem arz etmektedir. Cevdet Paşa, mahkemelerde “adaletin icrâsı” bakımından hâkimlerin belli bir süre ile sınırlı olarak tayinlerinin mahzurlu oluşu ve hâkim teminatının lüzumu üzerinde ısrarla durmuştur. Nitekim 1872 yılında sadârete sunduğu bir lâyihada şer'îyye ve nizâmiye mahkemelerindeki hâkimlerin azledilmemeleri gerektiğini belirtmiştir.”⁵⁵

Dini-siyâsî telakkî üzerine fikirler beyan eden bir diğer önemli isim olan Ömer Lütfi Barkan (ö.1979), Osmanlı'nın şer'î hükümlere göre idare edildiğini belirterek idâre konusunda dindar bir yaklaşım tarzından ziyade tecrübe ve göreneklerle beslenen bir usul geliştirdiğini ifade etmektedir. Lakin bu durum şer'î esaslardan uzaklaşma anlamındaki bir rasyonellikten ziyade kendine has formuyla, İslam şemsiyesi altında çeşitli teamüllerin işletilmesidir. Padişahların, kanun koymakta nazari ve fiili olarak bilhassa fiili serbestiyete sahip olmalarının yanı sıra senato gibi bir meclisle uyumlu hareket etme yahut şeyhülislamlık gibi bir makam ile işbirliği mecburi-

⁵³ Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*, (İstanbul: Klasik Yayınları, İstanbul, 2017), 24-29.

⁵⁴ Bedri Gencer, “Son Osmanlı Düşüncesinde Adalet”, “Muhafazakâr Düşünce”, 4/15 (Kış 2008): 127.

⁵⁵ Yusuf Halaçoğlu, Mehmet Akif Aydın, “Cevdet Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37/299-304.

yetleri yoktu. Buna rağmen padişahların kanun koymada kayıtsız şartsız salâhiyetleri olduğunu söylemek de doğru olmaz. Zira emir ve fermanlar, özel hukuka kıyasen esaslarda açıklık ve kesinlik olmaması nedeniyle padişahın salâhiyetine tevdi edilen kamu hukuku alanında olup özel hukuk, evlenme ve miras gibi şahsın hukukunu ilgilendiren konular resmî olarak şer'î hükümlere tabi kılınmıştır. Dolayısıyla kamu hukukunun esasları çeşitli siyasi ve sosyal şartlara uygun olarak değişimler göstermiştir. Nitekim sultanlar, nasların açıkça düzenlemediği, örf ve âdetin mevcut bulunduğu durumlarda, umumun menfaatini tazammun eden kanunların şeriatça da muteber olduğunu söyleyerek maslahata uygun kanunlar koymuşlardır. Böylece sultanlara şeriatın ayrı bir hukuk sahasının açılması ve şer'î hukukun devlet idaresinin zaruretlerini ve zamanın ihtiyaçlarını karşılamayan hükümlerinde değişikliğe gidilmesi (miras hukuku kaideler ile uygun düşmeyen miri arazi rejimi, para vakıfları ve fiyatlara narh koyulması, İslam ceza hukukunun tatbikinde farklı uygulamalar, şer'î mahkemelerin yanında mezalim mahkemelerinin kurulması) söz konusu olmuştur. Barkan, devlet teşkilatının kurulması ve yönetimde uygulanacak esaslar ve prensiplerin, Kur'an-ı Kerim'de detaylı ve müşahhas bir formda bulunmadığını söyler. Ayrıca Hz. Peygamber'in devlet idaresine yönelik uygulamalarının çoğunlukla fetihler yoluyla elde edilen ülkelerin uygulamalarından devşirildiğini ifade eder. Devletin yöneticisi konumundaki sultanların kullanmış olduğu takdir ve tâ'zir haklarının yeni bir hukuksal alanı ortaya çıkardığını ileri sürer. Böylelikle hem maslahat-ı kamuya hem de nassın temel ilkelerine muğayir olmayan örf ve adetler esas alınarak kanun koyma ve uygulama yolunun açıldığına vurgu yapar.⁵⁶

Halil İnalçık (ö.2016) Osmanlı'da Devlet-Hukuk-Adalet isimli eserinde adaletnâmeleri geniş biçimde ele almıştır. Yöneticilerin hak, hukuk ve adalete aykırı tutumlarını, olağanüstü tedbirlerle yasaklayan, beyanname şeklindeki padişah hükümlerine adaletnâme denmekte olup⁵⁷ kanun ve şeriatın yeri-

⁵⁶ Ömer Lütfi, Barkan, "Türkiye'de Din ve Devlet İlişkileri", *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1975), 52-56.

⁵⁷ Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet Hukuk Adalet*, (İstanbul: Eren Yayınları, İstanbul, 2000), 75.

ne getirilmesi fonksiyonu da kadılara verilmiştir.⁵⁸ Adaletnâmelerde, halkı zulme karşı koruma ve adaleti sağlama gayesi apaçık görülür. Belirtmek gerekir ki adaletnâmelerin halka duyurulması da şarttır.⁵⁹ Kanunnâmelerin bir nüshasının, isteyen vatandaşlara ücret mukabilinde verilmesi, dolayısıyla kanunnamelerin muhtevasının vatandaşlar tarafından bilinmesi, gerektiğinde hükümleri çiğneyenlere ibraz edilmesi ve böylece kanun hakkaniyetinin sağlanmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır.⁶⁰

Sonuç

Antik Yunan'dan günümüze kadar adalet, hak, hukuk ve siyaset kavramları üzerinden, “siyasî adalet” söylemi etrafında geniş bir literatür oluşmuş ve birçok tartışmaları doğurmuştur. İslam hukuku ile siyaset arasında bir ilişkinin olup olmadığı konusu da tartışmaya açıktır. Bir tarafta İslam hukukunun direkt ve dolaylı olarak birçok açıdan siyasetle ilişkili olduğunu, siyasî kavram ve ilkeleri belirlediğini hatta toplum nezdinde fiilî bir siyasî davranış tarzı önerdiğini savunanlar; diğer tarafta ise İslam'ın/İslam hukukunun siyasetle ilişkili olduğu belirtilen konu ve kavramlarının tüm yönleriyle siyasî bir anlam taşımadığını, böyle bir anlamlandırmanın yaşam koşullarıyla beraber tarihî süreç içerisinde meydana geldiğini savunanlar vardır. Nitekim modern dönemde dinin sosyal yaşama, hukukî düzene ve siyasete müdahalesini öngören seküler anlayıştan ve dinin tek doğruya indirgenmiş siyasî yorumundan kaynaklı yaklaşımlardan hareketle, İslâm'ın siyasî bir sistem öngörüp öngörmediği, eğer öngörüyorsa bu sistemin nasıl olması gerektiği de tartışılan konular arasındadır.

“Siyaset-i şer'iyeye” olarak ifade edilen İslam siyaset düşüncesinin amacı dinin genel ilkelerine ters düşmemek kaydıyla adaleti sağlayarak, kamu yararına uygulamalar yapmaktır. İslam'ın ortaya çıkışı ile başlayan ve karşılaştığı toplumların siyaset gelenekleriyle etkileşip şekillenerek günümüze ulaşan ve bir nevi yönetim kültürü sayılan, İslam siyaset düşüncesi, Batı siyaset düşüncesinden farklı olarak daha metafizik anlamlar yüklüdür. Bu

⁵⁸ İnalçık, *Osmanlı'da Devlet Hukuk Adalet*, 54.

⁵⁹ İnalçık, *Osmanlı'da Devlet Hukuk Adalet*, 121.

⁶⁰ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, (İstanbul: Beta Yayınları, 2018), 99.

bağlamda yazılan eserlerde en temel kavramlardan başlayarak devlet, yönetici, halk, din ve alim kavramları; yönetim anlayışı, yönetici modeli, halkın yönetimdeki yeri, alimlerin yönetime etkileri, yöneticinin ve alimlerin halka bakış açıları, din ile ahlakın önemi gibi konular ele alınmıştır.

İslam siyasî adalet düşüncesinin esasında, aklın merkeze konulmasıyla üst ilkenin din tarafından çizildiği geniş bir hareket kabiliyetinin olması, adaletin hem bireysel hem toplumsal alanda sağlanması imkânını vermiştir. Direkt siyasi bir model öngörmeyen, siyasî uygulamalara yönelik bir nevi kılavuzluk mahiyetindeki Ahkâmü's-sultâniye türünden eserlerde; "ahkâm" kavramı odağında, yasa koyucu ve bu yasayı açmaya yahut yasaların bıraktığı boşlukları doldurmaya eğilimli bir siyaset anlayışı öngörülmekte olup "adalet" kavramı siyasî anlamıyla fazlaca kullanılmamıştır. Nitekim fıkıh tarihindeki siyasî uygulamalar baz alındığında, İslam siyaset düşüncesinin, metodolojik bir ilke olmaktan ziyade, kanun boşluklarının doldurulmasında başvurulan rasyonel bir ilke olduğunu söylemek daha isabetli olacaktır.

Adalet, hem devletin devamlılığını sağlayan en önemli değer hem de yöneticilerden beklenen başlıca erdem olması sebebiyle İslam siyaset düşüncesinin belki de en önemli kavramıdır. Din, can, akıl, nesil ve mal gibi temel değerlerin korunması ancak adaletin sağlanması ile mümkün olmaktadır. Yaptığımız okumalarda gördük ki; fıkha ve siyasete ilişkin eserler, yöneticiyi adaletli olmaya çağıran metinlerdir ve adalet olmadan siyaset düşüncesini açıklamak mümkün değildir. Adalet, ahlakî bir erdem olarak iki aşırı uçtan uzakta bulunmak, ortada olmaktır. Bu ahlakî erdem devlet yönetimindeki tezahürü olarak adalet, hak ve batılı birbirinden ayırmak; toplumun sahip olduğu mal, servet, makam, mevki, ehliyet, liyakat gibi kazanım ve değerleri korumak; hakkı sahibine vermek; güçlünün değil, doğrunun yanında olmak bakımından yöneticinin en başta gelen görev ve sorumluluğudur. Düzenin en önemli dayanaklarından biri olan adalet uygulanmadığında ya da zayıfladığında, halkın huzur ve refahı olmayacak, buna bağlı olarak iktisadî çark bozulacak, güvenlik ve siyaset ortadan kalkacak, toplumsal yapı çözülecektir. Devletin ana yapısını oluşturan din-yönetici-ordu-hazine-halk unsurlarının bağlılığı ve devamı, adalet ile gerçekleşmektedir. Bu bakımdan adalet, devletin ve düzeninin devamlılığını sağlayan ilkedir.

İslam Dini, değişken ve rasyonel sayılan siyasâl adaletin teşekkülü ile il-

gili, insanlara siyasî bir model dayatmasında bulunmayıp, yönetim biçiminden ziyade adalet, emanet (güven), ehliyet/liyakat, şûra (istişare), maslahat (kamu yararı), biat (itaat) gibi ilkeleri öne çıkarır ve böylelikle toplumların kendi yönetim tarzını evvela adaleti sağlamak şartıyla, ihtiyaçları-imbânları nispetinde ve kendi gerçekliklerine binaen temin ve tesis etmelerini bekler. Bu bağlamda adalet, hukukun üstünlüğü, ahlaklılık, ehliyet, liyakat, danışma ve halka hizmet değerlerine dayanan bir siyaset geliştirmek amaçlanmalıdır.

Kaynakça

- Akpınar, Cemil. “İbn Cema”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/388-392. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Alper, Ömer. *İslam Felsefesinde Akıl-Vahiy Felsefe-Din İlişkisi*. İstanbul: Ayışığı Kitapevi, 2000.
- Apaydın, H. Yunus. “Siyaset-i Şer’iyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 37/299-304. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Aristoteles. Politika trc. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 2013.
- Aslan, Nasi. “Adalet Medeniyeti Üzerine”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 28 (2016), 9-27.
- Aydın, M. Akif. *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Beta Yayınları, 2018.
- Bardakoğlu, Ali. *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Türkiye’de Din ve Devlet İlişkileri”, *Türk Tarih Kurumu Yayınları/VII*, Ankara, 1975, 52-56.
- Bedreddin İbn Cemâa, Müstenedü’l-ecnâd fi âlâti’l-cihad (thk. Üsâme Nâsır en-Nakşibendî, Bağdat: Vizâretü’s-sekâfe ve’l-ilâm, 1983), 11-15.
- Bedreddin İbn Cemâa, Adl’e Boyun Eğmek: Ehl-i İslâm’ın Yönetimi İçin Hükümler, çev. Özgür Kavak. İstanbul: Klasik, 2010.
- Bursalı, Osman Safa. *Bedreddin İbn Cemâa Adl’e Boyun Eğmek: Ehl-i İslâm’ın Yönetimi İçin Hükümler*. trc. Özgür Kavak. İstanbul: Klasik Yayınları, 2010.
- Çağrıçı, Mustafa. “Adalet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/341-343. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Çeçen, Anıl. “Hukuk’ta Norm ve Adâlet”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1975.

- Demir, Ömer ve Acar, Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, 1992.
- Ebü Ya'la el-Ferrâ, el-Ahkâmü's-sultâniyye, haz. Mahmûd Hasan. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1994.
- Ebü Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-Fârâbî, *Fusulü'l-Medeni*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1987.
- Ebü Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-Fârâbî, *İdeal Devlet*, Konya: Vadi Yayınları, 1986.
- Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin İbn Teymiyye, Şerhu's-siyâseti-şer'iyye fi ıslâhi'r-râi ve'r-raiyye haz. ve şerh Muhammed b. Sâlih elUseymin, Kahire: Dâru İbn Heysem, 2005.
- Ebu Yusuf. *Kitabül-Haraç*, trc. Ali Özek, 2.Baskı, İstanbul: Hisar Yayınları, 1973.
- Erkal, Mehmet. "Ahkâmü's-Sultâniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/556-557. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Gencer, Bedri. "Son Osmanlı Düşüncesinde Adalet", *Muhafazakâr Düşünce*, 2008.
- Gibbons, Herbert A. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, trc. Ragıp Hulusi. İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.
- Gündoğan, Ali Osman. "Hak ve Adâlet", *Hukuk Felsefesi ve Sosyoloji Arşivi, Muğla Üniversitesi, "Felsefe Günleri" (9-12 Ekim 2003) Adâlet Sempozyumu Bildirileri*, Haz. Hayrettin Ökçesiz. İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2005.
- Itkowitz, Norman. *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek*, trc. İsmet Özel. İstanbul: Şûle Yayınları, 1997.
- İbn Teymiyye, el-Hisbe fi'l-İslâm Vazifetü'l-hükümeti'l-İslâmiyye, tahkik. Ali b. Nafi eş- Şuhûd, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- İbn Teymiyye, es-Siyasetü's-şer'iyye fi Islahi'r-Rai ve'r-Raiyye, Beyrut, Dârü'lAfaki'l-Ceide, 1983.
- İbn Teymiyye. *Siyaset: es-Siyasetü's-şer'iyye*. Türkçesi: Vecdi Akyüz, 2.bs., İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999.
- İmâmü'lHaremeyn el-Cüveynî, el-Gıyâsî: Gıyâsü'l-ümem fi'litiyâsi'z-zulem, haz. Abdülazîm ed-Dîb (2. bs., Katar: el-Mektebetü'l-kübrâ, 1401/1981).
- İnalcık, Halil. "Adaletnameler", Belgeler II, 1965. 25.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı'da Devlet Hukuk Adalet*, İstanbul: Eren Yayınları, 2000.
- Kavak, Özgür. "Dünya ve Din Siyaseti": Saïd b. İsmail el-Aksarâyi'nin Siyaset İlmi-halinde Hilâfet", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 32/2014.

- Kavak, Özgür, “Raif Muhammed Abdülaziz en-Nü’aym el-Fikrû’s-siyasi inde’l-İmam el-Cüveyni (Daru’l-Besair, Cezayir, 1429/2008, 388 s.), *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, XV. Cilt, 28/1, (2010), 223-227.*
- Kınalızade Ali Efendi, *Ahlâk, Ahlâk-ı Alâ’i*, Haz. Hüseyin Algül. Tercüman 1001 Temel Eser, byy., ty.
- Koşum, Adnan. *İslam Hukukunda Siyaseti Şeriyeye Kavramı*. İslami Araştırmalar Dergisi, 2003.
- Köksal, Asım Cüneyd. “Osmanlılarda Adalet Kavramı, Osmanlı’da İlm-i Fıkıh: Âlimler, Eserler ve Meseleler”, *İSAR, 24-25 Aralık 2016 Uluslararası Bilimsel Toplantılarda Sunulan Tebliğ.*
- Kömbe, İlker. “Dünya Düzeninin Temelleri: Adalet Dairesi Literatürüne Giriş”, *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, 2013/2.*
- Mâverdî, el-Ahkâmû’s-sultâniyye [ve’l-vilâyâtü’ddîniyye], haz. Ahmed Câd. (Kahire: Dârü’l-hadîs, 2006).
- Rawls, John. *Bir Adalet Teorisi*, İstanbul: Phoenix Yayinevi, 2017.
- Şirvani, Harun Han. *İslam’da Siyasî Düşünce ve İdâre*, trc. Kemal Kuşçu. İstanbul: İrfan Yayınları, 1965.
- Toktaş, Fatih. “Farabî’nin Kitâbü’l-Mille Adlı Eserinin Takdim ve Çevirisi”, *Divan, 1/2002.*
- Topakkaya, Arslan. “Aristoteles’te Adalet Kavramı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2/6, 2009.*
- Unan, Fahri. “Osmanlı İdare Felsefesinde Adâlet”, *Adalet Kitabı*. ed. Halil İnalçık. Kadim Yayınları, 2012.
- Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, trc. Ömer Laçiner. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.